

RR-858

UNIVERSITAT DE BARCELONA



ACTE INAUGURAL DEL CURS 1986 - 1987

CINQUANTENARI DE LA GUERRA CIVIL
ESPANYOLA 1936-1986

PER

MOISÈS BROGGI I VALLÈS
JOSEP TERMES I ARDÈVOL
PIERRE VILAR

1 D'OCTUBRE DE 1986
BARCELONA

RR-858

BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA



0701461912

UNIVERSITAT DE BARCELONA



ACTE INAUGURAL DEL CURS 1986 - 1987

CINQUANTENARI DE LA GUERRA CIVIL
ESPANYOLA 1936-1986

PER

MOISÈS BROGGI I VALLÈS
JOSEP TERMES I ARDÈVOL
PIERRE VILAR

1 D'OCTUBRE DE 1986
BARCELONA



PROGRESSOS EFECTUATS PER LA SANITAT
MILITAR EN EL CURS DE LA GUERRA CIVIL
ESPANYOLA (1936-39)

PER

MOISÈS BROGGI I VALLÈS
PRESIDENT DE LA REIAL ACADEMIA
DE MEDICINA DE BARCELONA
MEMBRE DEL CONSELL SOCIAL DE LA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

En el curs de la nostra guerra civil s'efectuaren veritables progressos en la pràctica de la Sanitat Militar, que foren importants en el sentit de que marcaren una fita en la dita pràctica i unes normatives que foren mundialment acceptades i adoptades en ocasió de les guerres que vingueren després, així com en la pràctica quirúrgica general. Creiem, per tant, que té un especial interès, en aquest acte del cinquantenari de la nostra guerra civil, exposar uns fets que representen quelcom de positiu en mig de les horrenes desgràcies i sofriments que tingueren lloc en aquella malhaurada època. Abans de la dita exposició o descripció dels esmentats progressos, crec que hem de referir-nos a la seva gènesi o als precedents que feren possible la seva eclosió, tant més si tenim en compte que la base es troba en l'existència, precisament aquí, en la nostra Universitat d'aleshores, i concretament a l'Hospital Clínic de la Facultat de Medicina, d'escoles de cirurgia molt competents i ben preparades que varen saber apropiar-se i adoptar els principals i més positius avenços que s'havien realitzat en el terreny de la traumatologia fins aquell moment i, además, perquè això ens permet assenyalar el mèrit d'aquells mestres, avui desapareguts, que saberen crear les dites escoles, de les que pervingué tot el demás, i retre'ls-hi per tant el ben merescut homenatge. Cal tenir en compte sempre que les coses no sorgeixen per generació espontània i que és un deure de gratitud fer referència a tot allò que ha servit de base a les descobertes o als avenços més destacats.

En el dit sentit cal esmentar el Servei de Cirurgia del prof. Joaquim Trias i Pujol. Era aquest un Servei de Cirurgia General, en el que es practicava la cirurgia habitual de l'època i en el que, además, hi havia una part dedicada a traumàtics, cosa aleshores poc corrent en els dits serveis; ja que així com la cirurgia visceral, sobretot la pèlvica i l'abdominal, donaven resultats brillants, que despertaven l'admiració i l'entusiasme de tothom, la traumatologia, en canvi, mancada de normes, resultava ingrata, tant per la inseguretats dels resultats com per l'ostensible exhibició dels fracassos (pensin que els parlo del que passava fa més de mig segle). Joaquim Trias es preocupava d'això i passava moltes estones amb els traumàtics, provant els nous mètodes d'osteosíntesi o de tracció esquelètica que anaven apareixent, sense poder eliminar el risc considerable d'aquests procediments, en aquella època en que s'empraven materials mal tolerats. Pel demés, les seves idees eren molt semblants a les que actualment regeixen la traumatologia, buscant sempre la millor reducció i immobilització durant tot el temps necessari. Per això, quan a l'any 1928 aparegué el cèlebre llibre de Bohler en el que l'autor exposava aquestes mateixes idees, Joaquim Trias féu un primer viatge a Viena per a informar-se sobre tan important afer, i al retornar decidí crear un centre anàleg al de Viena, funcionant sota les mateixes normes i principis. La primera edició del llibre de Bohler sols tenia 178 pàgines i en ell l'autor hi exposava la seva extraordinària experiència recollida durant la guerra del 1914, que fins aleshores era inèdita, i que constituïa una autèntica revelació, doncs descriu amb tot detall petites i atinades modificacions que feien practicables les traccions esquelètiques amb els claus d'Steinmann, donant tota classe de detalls sobre el pes exacte que era necessari en cada cas per a obtenir una reducció correcta, la posició adequada del membre

segons el nivell i forma de la fractura, així com les disposicions per a mantenir la contratracció de forma còmoda per al pacient. Amb els embenats de guix també sistematitzava la tècnica de la seva aplicació, arribant a calcular per a cada fractura el nombre exacte de benes, la posició precisa de les articulacions properes i el temps d'immobilització necessari per a cada fractura. Això fou una veritable revelació, doncs la traumatologia ja disposava d'una metodologia racional. Aquells llits de traumàtics quedaren convertits en un centre de traumatologia, de quina direcció s'encarregà Francesc Jimeno-Vidal, després d'haver romàs al costat de Bohler el temps suficient per a rebre el seu mestratge. Així és com es creà a Barcelona el primer centre mundial de traumatologia que, després del de Viena, funcionà segons unes normes científiques i calculades. Fet transcendent per a la nostra ciutat, ja que al voltant d'aquest centre es creà una escola, que s'anà engrandint, de tal forma que, quan esclatà la guerra civil, no eren pocs els metges del nostre país que estaven ben preparats en traumatologia, que coneixien bé les tècniques d'aplicació dels embenats i d'altres mètodes immobilitzants i per sobre de tot eren coneixedors dels principis bàsics del tractament de les ferides i de les fractures, el que es manifestà tot seguit en els resultats obtinguts per els iniciats, quina superioritat evident, determinà la ràpida propagació del sistema i possibilità l'aparició de noves aportacions i progressos, que culminaren, com després veurem, en l'obra de Trueta.

Referent a les fractures obertes, eren tractades seguint els principis de Friedrich (1898) i, generalment, amb embenats de guix. Considerant, però, que la mateixa aplicació del mètode de Friedrich resulta incerta ja que el bon resultat de la sutura depèn de la seguretat amb que s'hagi pogut practicar la neteja de la ferida.

L'any 1929 aparegué la publicació de Winnet Orr sobre el tractament tancat de les osteomielitis, que va ser captat tot seguit per l'escola de traumatologia del Clínic. En el seu treball, publicat als EE.UU., Orr es fonamentava en nombroses observacions fetes en una expedició de ferits de l'exèrcit americà, molts d'ells amb ferides i fractures enguixades i que passaren els llargs dies del viatge sense que es toquessin els embenats ni es renovessin les cures, remarcant amb sorpresa el bon aspecte i avançada evolució d'aquelles ferides que, contra el que s'acostumava a fer, havien romàs intocades, sota del guix, tot aquell temps que va durar el llarg viatge d'Europa a Amèrica. Aquest treball, com el de Bohler, apareixia molts anys després d'haver tingut lloc les dites observacions i recomanava el mètode per a tractar les osteomielitis cròniques. Aquest nou mètode fou aplicat seguidament per Joaquim Trias i la seva escola, i no sols en les osteomielitis, com recomanava Orr, sinó que es féu extensiu a les fractures obertes, fins i tot en casos recents. Així és com en aquella època, aquí, a l'Hospital Clínic de Barcelona, no sols es coneixien i aplicaven aquests procediments sinó que se'n reuní una considerable experiència, cosa que tingué importància decisiva en tot el que es portà a cap després.

Simultàniament, a iniciativa d'Antoni Trias, germà de Joaquim, i en col·laboració amb l'Institut de Fisiologia, es posà en funcionament un Servei de transfusió de sang, el primer que funcionà a Barcelona segons les meves dades. La tècnica seguida era l'habitual d'aleshores, d'injecció directa, braç a braç, amb la xeringa de Jouvet, utilitzant donants prèviament registrats per grups sanguinis i domicilis. La transfusió s'utilitzava rarament i sols en casos extrems, donades les freqüents i greus reaccions que es produïen, sobretot per desconeixement dels subgrups i per impureses en l'aparell d'ex-

tracció-injecció. Després d'una visita de Sergi Judine (1935), el cèlebre cirurgià rus, i seguint les seves indicacions, intentaren organitzar un banc de sang de cadàver, seguint la tècnica del dit cirurgià, que no reeixí, donades les perilloses reaccions provocades i per les dificultats legals amb que toparen per a poder extreure la sang dels morts recents. En aquest servei hi col·laborava un metge jove, Frederic Duran Jordà, intern al dispensari de digestiu, però que sempre que podia assistia al laboratori ajudant a la tasca de determinació de grups i de classificació de mostres.

L'any 1935 s'inaugurà en el mateix hospital el primer servei de cirurgia d'urgències. Abans, igual que en els altres hospitals, les urgències eren rebudes i tractades en els diferents serveis de cirurgia, seguint un torn, amb el què, generalment, el qui practicava la primera cura o intervenció quedava desconnectat del pacient, cosa que creava dificultats i problemes, sobretot malentesos en el tractament posterior, retard en les actuacions per falta de concordància i moltes vegades manca d'elements auxiliars. Dins d'aquest context, però, s'havia creat una important escola de cirurgia d'urgències degut a l'actuació de persones de gran relleu, com foren: Mas Oliver, Martínez Garcia, Solà, Bofill, Ferràndiz, Pons Tortella, Usúa, Lluch, Jimeno, si bé entre tots cal destacar la figura eminent de Domènech Alsina, que malgrat les difícils condicions en que treballava féu un estudi seriós i científic de la cirurgia d'urgències en forma d'un tractat que es féu cèlebre i que avui conserva encara actualitat. Domènech alternava el treball de clínica amb el científic de recerca en un laboratori de cirurgia experimental, on féu importants investigacions sobre problemes que aleshores plantejava aquesta cirurgia.

El personal, tant els metges com els interns i les infermeres, era curosament seleccionat entre els millors elements de les clíniques mitjançant exercicis d'examen i concurs-oposició. Els quiròfans estaven ben equipats i disposats a funcionar sempre sense pèrdua de temps. Era important un departament de recepció, que disposava d'un laboratori i d'un aparell de raigs X, que permetien que el pacient ingressés degudament examinat i diagnosticat, per a passar bé al quiròfan, a la sala de guixos o a una habitació per a seguir en observació. El departament tenia una sala annexa de vint llits, que permetien retenir els malalts que, a criteri del metge de guàrdia, tinguessin interès o ho estimés convenient, per a ser després evacuats als diferents serveis o clíniques de l'hospital. En la proximitat hi havia una biblioteca de cirurgia molt completa i actualitzada en llibres i revistes. Aquesta biblioteca especialitzada era un gran instrument per a tots, sobretot per als components del cos de guàrdia, que la tenien en tot moment a llur disposició, podent-hi consultar els problemes que solen presentar-se, així com prendre les dades i estadístiques per elaborar comunicacions o treballs; amb el que les hores de lleure podien aprofitar-se en l'estudi en contra de perdre's estèrilment.

*

Aquest servei d'urgències modèlic fou també una creació dels germans Trias Pujol i es féu prompte famós a la nostra ciutat, donada la seva organització i eficiència, que es posà a prova quan el juliol de 1936, amb els primers aldarulls en els carrers de Barcelona, començà una entrada de ferits de tota mena que, en forma d'allau incontenible, envai totes les clíniques, passadissos i galeries de l'hospital, cosa que en forma intermitent durà, tot el temps del conflicte. Aquell 19 de

juliol l'hospital quedà totalment convertit en un gran centre de cirurgia de guerra, amb ferits que entraven continuament, conduïts per tota mena de vehicles i amb la morgue atapeïda de cadàvers, i en mig d'aquell desori no se sabia qui eren els uns ni els altres. L'hospital, però, funcionà perfectament, tothom estigué al seu lloc i l'organització de les urgències es mostrà exemplar en aquelles circumstàncies excepcionals. Aleshores es veié clarament la gran importància de tot allò que s'havia fet anteriorment i que hem explicat abans, ja que la guerra se'ns presentava com una vertadera epidèmia de traumàtics i la cirurgia de guerra era en realitat una forma de cirurgia d'urgència, aspectes en els quals el nostre hospital es trobava singularment preparat.

Ja des d'un primer moment no foren pocs els qui eren conscients o que prompte s'adonaren que les ferides per arma de foc no eren igual que les habituals de la pràctica civil i que el mètode de Friedrich, que representa un gran procedir per aquestes darreres, no és aplicable a les ferides de guerra en general, que rara vegada permeten la sutura. També es posà de manifest el gran avantatge que representava poder aplicar aquells mètodes d'immobilització, dels que tan abundantament es disposava, i d'aplicar-los el més precoçment possible, mercès a l'important servei de traumatologia preexistent. Hom veia també clarament el fet lamentable de que molts ferits morien dessagnats per manca d'un sistema adequat de subministre de sang en el lloc i en el moment oportú. Tot això estava a la vista de tothom i calia trobar-hi solucions. El plantejament era clar i la resposta foren els progressos a que ens hem referit al començament i que podem concretar en tres aconseguiments, tals són: la sistematització del tractament de les ferides i l'obra de Trueta, l'organit-

zació i posta en marxa dels bancs de sang i la creació dels hospitals mòbils.

En cirurgia de guerra —tant si es tracta de ferits del front, com de les víctimes dels bombardejaments de centres urbans— ens trobem amb dos tipus de problemes: els uns són de caire administratiu o d'organització i els altres es refereixen a la tècnica del tractament. Per a comprendre la importància bàsica dels primers cal tenir en compte, només, el principi elemental de poder actuar dins del temps més curt possible. Naturalment que en aquest punt i en el que al nostre tema es refereix, hom ha de considerar la proximitat de l'hospital a la línia de foc, les vies de comunicació i els mitjans de transport, entre altres coses, com son la preparació i entrenament del personal i la seva coordinació. Fou obeïnt aquests motius que varen crear-se els hospitals mòbils, en quin planejament vaig tenir l'avinentsa d'intervenir-hi directament.

Fou en ocasió de la preparació de l'atac que, contra La Granja de Segòvia, tingué lloc en el front nord de Madrid el mes de maig de 1937. Aleshores l'alt comandament sanitari de les Brigades Internacionals, a les que estàvem integrats, convocà als caps dels equips quirúrgics de la zona sobre la millor manera d'organitzar l'assistència dels ferits, suposant un pla d'atac prèviament planejat. En la dita reunió ens trobàrem, amb Oscar Taelge, metge búlgar i cap de sanitat de les Brigades, Lluís Quemada, cirurgià de Ciudad Real i Tudor Hart de Londres. Se'ns demanaven suggeriments en vistes a una major efectivitat dels equips i nosaltres proposàrem el model del servei d'urgència remarcant la conveniència dels llocs de triatge i de la situació propera al front d'un centre quirúrgic ben dotat, i amb bones vies de comunicació, per a assegurar l'arribada i

la fàcil evacuació dels ferits. Taelge acceptà i desenvolupà aquesta idea, que fou després perfeccionada amb la utilització dels auto-chirs i donada a conèixer mundialment per nombroses publicacions, especialment pel llibre de Douglas Jolly «Field Surgery in total war» publicat a Amèrica bastant després.

En les guerres anteriors, els ferits, després d'efectuada una cura en el lloc de socors del batalló, eren transportats cap a indrets apartats del front, lluny, vers la reraguarda, i aquells que havien de sotmetre's a la pràctica de la cirurgia se'ls conduïa a centres hospitalaris ja establerts, en poblacions prou importants per a posseir hospitals ben util·lats. Aquest transport generalment no era fàcil i era causa d'una demora molt important en la realització de la major part d'intervencions que requereixen els ferits, i en els que és cabdal actuar el més prompte possible. Tant és així, que en la guerra del 14-18 fou excepcional el ferit d'abdomen que fos recuperat, arribant-se inclús a discutir la conveniència d'operar-los, en una època en què ja era ben coneguda la tècnica de les sutures intestinals.

És evident que per a tractar correctament aquests ferits és necessari disposar d'un tal centre i talment situat que permeti que el temps perdut entre la producció de la ferida i la pràctica de l'operació no passi d'un temps màxim de cinc o sis hores, i això és el que es va realitzar el mes de maig de l'any 1937, en què, en ocasió de la fallida ofensiva que tingué lloc contra La Granja i en un hospital especialment muntat en la forma exposada en un hotel de muntanya situat al cim de la serralada, s'obtingueren resultats acceptables en els ferits abdominals, amb xifres de recuperació que arribaren al 50 %, cosa mai assolida en les guerres anteriors, així com una minva considerable de les baixes per in-

fecció i de les amputacions, si bé en això també hi contribuï el mètode de tractament.

En vista del bon resultat d'aquesta prova, es posaren tot seguit en pràctica els auto-chirs, en forma de camió completament tancat, amb porta posterior, especialment dissenyat per la Renault i que contenia tot el material d'un quiròfan complet: instrumental, pots de gases, taula d'operacions, làmpares, autoclau i estufa seca. Hi havia, además, tot l'aparellatge per a col·locar embenats de guix i un grup electrògen per si havíem de treballar en llocs sense electricitat. El que utilitzàvem nosaltres, era donatiu de Suïssa, adquirit per collecta popular, i tenia gran quantitat d'instrumental, distribuït en nombroses caixes metàl·liques que podien conservar-se esterilitzades i cadascuna de les quals contenia el material corresponent a un determinat tipus d'intervenció, tot molt complet i repetit varies vegades, amb l'objecte de no haver d'interrompre el treball per esperar noves esterilitzacions. Aquestes caixes estaven col·locades ordenadament en uns prestatges que ocupaven la totalitat de les parets laterals de l'interior de l'auto-chir. El *chauffeur* era l'encarregat de l'esterilització i del funcionament del grup electrogen. Junt amb l'auto-chir seguien ambulàncies i camions que transportaven el personal i tot el demés de l'hospital: llits, matalassos, fèrules, mantes, marcs balcànics i tots els múltiples adminículs d'un hospital. Tot plegat feia com una caravana, que es traslladava ràpidament al lloc designat pel comanament per a instal·lar-hi l'hospital en molt poc temps, amb unes hores, amb el material esterilitzat i a punt de funcionar. Generalment es triava un edifici espaiós (escola, convent, masia) que disposés d'aigua i estigués emplaçat en un lloc fàcilment accessible, des dels diferents punts del front i amb bones línies de comunicació amb la reraguarda.

Referent al curs que seguien els ferits, la primera cura es portava a cap en els llocs de socors, a càrrec dels sanitaris i del metge de batalló, col·locació d'apòsits, taponaments o garrot en hemorràgies, fèrules en els grans ferits d'extremitats, sedants en els ferits d'abdomen o tòrax, sèrum antitetànic i encapçalament d'una tarja amb les dades personals del ferit, detalls de la ferida i relació breu del que se li havia fet; tarja que acompanyava al ferit en tota la seva ulterior peregrinació. D'aquí era transportat, un xic enrera, al lloc de classificació, on evitant noves cures hom havia de limitar-se, dins del possible, a seleccionar els ferits: els que devien ser operats vers l'hospital avançat a què ens hem referit, i per altra part aquells que podien diferir-se, o quin tractament no comportava tanta pressa i que podien ser portats directament als hospitals de rera-guarda. A l'entrada de l'hospital avançat era important la pràctica d'un nou triatge o selecció per prioritat d'entrada al quiròfan. També es considerava molt important regular l'evacuació, de tal forma que quedés, en tot el possible, equilibrada amb els ingressos, per tal d'evitar els acúmuls.

Gràcies a aquests hospitals mòbils, ben equipats i estratègicament situats, es pogué actuar eficaçment i en temps oportú en molts ferits que sense ells s'haurien perdut irremissiblement.

Com hem dit al començament, els primers dies de la revolta els hospitals de Barcelona s'ompliren de gom a gom de ferits de tota mena i molts d'ells moriren per falta de sang. Els serveis de transfusió existents es mostraren en aquelles circumstàncies totalment ineficients, no cal dir que davant la gran quantitat de víctimes resultava irrisori el nombre de donants, però és que, a més d'això, fou el mateix mètode que es mostrà

inadequat. No era possible, en mig d'una aglomeració tan gran de ferits escampats, cercar i trobar al donant adequat en el lloc i moment precís. S'imposava l'organització d'un banc de sang, per a poder-ne disposar en tot moment i en la necessària quantitat, tenint en compte, ademés, que la quantitat a transfundir depassa gairebé sempre la que pot proporcionar un sol donant. Això era evidentíssim, si bé calia organitzar-ho i resoldre problemes importants de tipus tècnic per a posar-ho en pràctica. Això és el que efectuà Duran Jordà, posant-hi tanta dedicació i entusiasme, que en menys de dos mesos —concretament a mitjans del setembre de 1936— ja funcionava el banc de sang de Barcelona amb tota eficiència, tant pels ferits de la ciutat com pels del front.

Primerament es féu una crida radiofònica que proporcionà en pocs dies una quantitat de donants voluntaris que excedia a les necessitats previstes i aquestes persones, que tan generosament acudiren a la crida, foren degudament estudiades, fixades i classificades per grups.

Referent a la tècnica, Duran tingué innovacions afortunades, que facilitaren l'aplicació del mètode. Posà la màxima atenció en les precaucions d'asèpsia, practicant cultius i filtratges repetits i practicant sempre els trasvasos emprant el buit i en sistemes tancats, per evitar tota contaminació. Per altra part, recollia la sang de varis donants del mateix grup, generalment de sis, i l'ajuntava en recipients de dos litres, amb el que intentava disminuir el perill de les intoleràncies, ja que, segons ell, existien factors hemàtics que escapaven a la discriminació, i així, practicant la barreja de la sang de varis donants del mateix grup, intentava minvar l'efecte pertorbador produït per la possible existència d'al-

gún d'aquestes imponderables, que quedava, així, diluït. Amb això, Duran intuïa l'existència dels subgrups, que varen descobrir-se després, i aconseguí reduir un dels perills de la transfusió que la feien més temible. A partir del dit dipòsit, efectuava un darrer trasvàs al flascó definitiu, que quedava tancat al foc, i constituïa un auto-injectable, que contenia, además de tres-cents c.c. de sang, nitrogen a pressió, que assegurava la propulsió de la sang quan es trencava la punta del flascó, que anava connectat a un tub de goma i a l'agulla d'injecció. Amb això quedava sumament simplificada l'administració de la sang, no requerint-se cap més requisit que la determinació del grup del ferit. Per al trasllat es disposava d'un camió frigorífic, que arribava als llocs més avançats.

Aquest servei començà a funcionar amb caràcter particular, passà després a mans del Consell de Guerra de la Generalitat de Catalunya, i finalment, el 9 de juliol de 1937, fou adoptat per tot l'exèrcit republicà, demostrant-se la seva superioritat i indiscutible prevalença.

A Madrid es va organitzar també un servei transfusional en forma de banc. El promotor fou Bethune, el cèlebre cirurgià de Toronto, que després intervingué en la guerra civil xinesa al costat de Mao. Arribà a Espanya el novembre de 1936 i tot seguit comprengué la necessitat de crear un servei de transfusions transportable. Visità a Duran a Barcelona, quin servei ja funcionava, i creà a Madrid el «Instituto Hispano Canadiense de Transfusión de Sangre». Bethune no emprava les tècniques depurades de Duran, però complí també una gran funció, si bé per no molt temps, ja que se'n anà el maig del 37, quan per ordres ministerials s'incorporaren a l'«Instituto» dos supervisors dels que havia de dependre. Aquest fet impositiu va topar amb l'or-

gull personal i científic de Bethune, que es negà a sotmetre's a aquella mida burocràtica. Els fets demostraren després que la seva indignació estava justificada, ja que després de la seva partença el servei declinà ostensiblement, i en poques setmanes deixà gairebé de funcionar com a gran centre de distribució de sang, quedant amb una activitat disminuïda. Per això, quan els mesos de juliol i agost de 1937 tingué lloc la batalla de Brunete, a pocs kilòmetres de Madrid, la sang arribava en gran part de Barcelona, amb el cèlebre camió refrigerador de'n Duran, que seguí actuant incansablement fins al final, complint una funció que representava una autèntica victòria contra els desastres de la guerra.

*

Un tercer i darrer punt foren els avenços, mundialment reconeguts i acceptats, en la lluita contra la infecció, dels que l'obra de Josep Trueta n'és una síntesi eloqüent i demostrativa.

Ja hem dit que a l'esclatar la guerra civil, les normes sobre el tractament de les ferides per arma de foc no estaven definitivament establertes; les experiències de la guerra del 1914 quedaven lluny i no eren definitives. Se sabia de sempre que les ferides per arma de foc propendien a infectar-se greument i que la gangrena gasosa n'era una temible amenaça, que ocasionava moltes baixes en els hospitals de sang, i això és el que va succeir aquí els primers dies de la revolta, en què els ferits s'acumularen pels centres existents o per centres improvisats, en els que molts gairebé no reberen assistència, el que explicaria la gran quantitat de fracassos observats. No obstant es donà el fet de que on es detectaren més morts i amputacions per infeccions anaeròbies fou en aquells centres hospitalaris en els que els cirurgians es captien en llur tractament per les normes establertes.

tes per Friedrich en les ferides de la pràctica civil. Fou aquesta una experiència demostrativa sobre les grans diferències existents entre els dos tipus de ferides i sobre el tractament requerit. Tot seguit fou adoptat per alguns el criteri d'intervenir sistemàticament amb amplis desbridaments, practicant una neteja mecànica i hemostàtica, deixant-les obertes, talment com si es tractés de ferides ja infectades. Això no era nou, doncs ja ho havien exposat autors antics, com el nostre Gimbernat, que assenyalava el perill de les sutures en general, i també Larrey, qui després de la gran experiència adquirida en les guerres napoleòniques, escrivia sobre «els seus èxits inesperats després d'haver, sempre contra l'opinió de molts, desbridat àmpliament i profunda l'entrada i sortida dels projectils». Aquesta actitud activa i profilàctica fou adoptada per varis de nosaltres amb caràcter sistemàtic i d'urgència, amb el què aquelles infeccions gairebé constants deixaren de presentar-se i es pogueren practicar de primer antuvi i impunement immobilitzacions i enguixats, cosa sumament beneficiosa pels processos reparadors de les ferides, sobretot quan coexisteixen amb lesions òssies.

Josep Trueta dirigia un important centre a l'hospital General de Catalunya, avui hospital de St. Pau, on s'hi reunien gran quantitat de ferits de les extremitats procedents dels diferents fronts i dels bombardeigs de Barcelona, el que constituïa un lloc d'observació excepcional per a poder valorar els resultats dels diferents mitjans de tractament emprats. Veia cada dia les grans i penoses complicacions que acompanyaven a les ferides que en la primera cura havien estat mal desbridades i a les fractures deficientment o tardanament immobilitzades, i per contra, el curs notòriament favorable d'aquells casos que des del primer moment havien estat correctament tractats i immobilitzats.



Fou així, doncs, com Trueta, amb una visió genial de la totalitat del problema del tractament de les ferides de guerra, publicà el seu llibre que es féu cèlebre ràpidament, ja que li sobraven elements per a enunciar unes normes de tractament i una sistematització, que feren el seu nom mundialment famós. Es tractava de quelcom important i indiscutible, d'un veritable progrés de la cirurgia aconseguit també en la nostra guerra civil.

A primera vista sembla estrany, o no pot per menys de cridar l'atenció, que aquests fets que hem enumerat, que representen autèntics progressos, haguessin tingut lloc precisament aquí, a la nostra guerra i en el camp republicà que, com tots sabem molt bé, sofria d'una manca de disciplina i d'organització. Per la meua part he de dir que, contra tot el que sembla, no puc deixar de creure que fou precisament per això que es facilitaren les coses.

En efecte, Bohler, en els seus escrits sobre la guerra del 14, es queixa amargament dels obstacles que interposaren a la realització de la seva obra l'opressió de les severes ordenances i d'unes jerarquies estrictes, que són qualitats que van molt bé per a guanyar les guerres, però no per a facilitar el progrés. Sobre això, Shakespeare s'hi refereix molt significativament en una de les seves tragèdies que tracta de la guerra de Troia, en la qual, en el curs d'un altercat entre els generals, Ulisses es dirigeix a Ajax, que és qui representa el poder de la força i li diu «que aquell dia en què tothom pensi com ell, el talent haurà passat de moda». El que vol dir que això ve de lluny i que Ares i Atena són principis antagònics que difícilment poden compaginar-se.

Evidentment, ¿en quin exèrcit ben organitzat hauria estat normal i possible que l'alt comanament sanitari

consultés i fes cas dels suggeriments d'uns joves caps d'equip, que ni militars eren, sobre tàctica sanitària i sobre el millor emplaçament per a un hospital de sang?

En el cas de la transfusió, la cosa encara està més clara, doncs quan Duran Jordà organitzà el banc de sang, ho feu privadament, i després, quan la cosa estigué arrencada, s'incorporà al Consell de Guerra de la Generalitat, que estava format per metges civils i professors i que en lloc d'enquadrar-lo i tenir-lo controlat, li donaren llibertat i medis per a què pogués desenvolupar els seus projectes, cosa que féu brillantment. Bethune, en canvi, en un ambient menys liberal, on el volien subjectar jeràrquicament, no donà el resultat que era d'esperar i al poc temps abandonà la partida.

El mateix podem dir pel que respecta al tractament de les ferides, quins assaigs i innovacions no haurien estat consentits sense la difícil acceptació de part dels caps jeràrquics superiors, generalment afeccionats als mètodes antics.

Ademés també voldria dir que tots aquells avenços que aleshores es realitzaren, si bé van units a noms de persones eminents, que han assolit una brillant i merescuda fama per les seves grans aportacions, també indiquen, però, que aquí existien unes escoles de cirurgia d'alt nivell que feren possible el que es portessin a cap tan reeixits avenços.

**LA GUERRA CIVIL A CATALUNYA,
EN EL SEU CINQUANTENARI**

PER

JOSEP TERMES I ARDÈVOL
CATEDRÀTIC D'HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA
DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

No sé si la guerra és ja una etapa històrica, un aconteixement del passat perfectament objectivable, o si és encara, i em sembla el més probable, un fet viu i passional, fent-se de nou realitat en el record quotidià dels humans. Si és això darrer, com malauradament temo, el meu esforç per parlar d'ell de manera crítica i distanciada serà balder i no servirà més que per enutjar contra mi els oficialistes i els iconoclastes de saló, els de capella i els de secta. Tant se val, cal assumir el propi paper i tirar al dret. Crec tenir una bona capacitat de resistència, i no m'espanten els sicaris.

Encara avui vivim dels mites i les fantasies nascuts de la barreja d'odi i idealisme que la guerra va provocar. Els fets dramàtics dels anys 1936 al 1939, oblidats en els seus detalls per les noves generacions, són però, una vivència històrica que ha marcat profundament les societats catalana i espanyola, molt més intensament que qualsevol dels altres derivats de les guerres civils anteriors, com per exemple les que carlins i liberals van sostenir al llarg del segle XIX i que vistes des de la perspectiva de la guerra nostra no deixen d'ésser romàntiques i limitades baralles de poble. La guerra civil ja no pot utilitzar-se com bandera de combat partidista per ningú. Ara la volem com a motiu d'estudi, investigació racional, on llums i ombres es complementen. La dolorosa intensitat dels fets fa impossible una separació maniquea entre herois i botxins, car els matisos dominen i les excepcions sovintegen més que les normes. Cata-

lunya, poble a poble, fou una realitat multiforme i variada: allí on la FAI fou el braç destructor, hi ha anarquistes que salvaren vides i hisendes; allà on els comunistes feren la llei, dirigents i militants seus sofriren per evitar estralls. La revolució fou un huracà, un terratrèmol social. Els conflictes entre les classes, les ideologies, les creences, no pogueren amagar la cruesa dels odis personals, les envejes, les rancúnies acumulades al llarg del temps, i en bona mesura alienes a la política. No podem reduir la guerra a una acadèmica oposició entre dretes i esquerres, ni a una confrontació angèlica de classes. La realitat supera amb excreix la visió de manual. La guerra fou un caos. I cal trencar la tenebra per fer la llum. Només la ciència històrica, entesa com una totalitat, pot ajudar a clarificar, a catalogar, a ordenar. I aquesta tasca es contradiu amb l'obcecació partidista. Voldria apuntar, descriure sintèticament, els temes que em semblen més rellevants, fugint d'una història militar, excessivament externa a la cruesa de la situació social catalana, i d'una cronologia político-governamental, tant de la Generalitat com del Govern central, que poc afegeix al coneixement dels fets i que explica massa superficialment la realitat de la vida quotidiana.

Una constatació òbvia: la guerra civil no es gestà a Catalunya, però Catalunya la segueix i la viu intensament una volta produïda. El conflicte és espanyol i l'agent motor és la sublevació de l'exèrcit. Sovint s'ha parlat d'una Catalunya oasi de la República on el centre dreta que era la Lliga Regionalista, ara Lliga Catalana, i Unió Democràtica de Catalunya, juguen encara la carta parlamentària i no s'han retirat de les institucions democràtiques i representatives. La convivència encara que difícil, és possible a Catalunya. I la mostra en serà que la Lliga no participà en la preparació de l'aixe-

cament, al que per altra part no és cridada pels conspiradors que desconfien d'ella pel seu catalanisme. Quan comença la sublevació els dirigents de la Lliga estiuegen, si se'm permet, a Caldetes. Catalunya és doncs una terra d'encara possible pau. Però iniciat el conflicte afloren les tensions socials, agreujades especialment després de la sublevació del 6 d'octubre de 1934 i molt més al camp català, on les lluites pageses han sigut molt dures. En quant a la guerra pròpiament, entre juliol de 1936 i abril de 1939 hi ha dues grans etapes: la primera és la de la revolució espontània, la de l'exaltació, també la de les execucions sumàries. Comença el mateix 19 de juliol a Barcelona i va modificant-se lentament, atemperant el desordre a la tardor del mateix 1936. Amb els fets de maig de 1937 es pot donar per definitivament closa. Des d'aleshores fins a la fi de la guerra amb una segona etapa una relativa normalització de reraguarda, amb la recomposició dels poders públics republicans, dóna el to més bèl·lic, menys radical, a la vida catalana. Les realitats de la guerra s'han imposat als arrauxaments idealistes. Al meu entendre el nucli central del període són els primers mesos de la revolta. Entre juliol i desembre de 1936 hi trobem tot el que és substantiu. Potser caldria afegir-hi l'enfrontament dels anarquistes i pumistes contra els comunistes i la Generalitat, quan els fets de maig de 1937, per entendre els conflictes entre la pròpia esquerra.

La revolució com un magma, té lloc desde el mateix 19 de juliol, tot just vençudes les tropes sublevades, que compten amb la col·laboració d'uns pocs voluntaris civils, en la seva major part carlins i en menor grau falangistes. Luis Romero, a *Tres días de julio*, en part testimoni i fonamentalment investigació anovellada, ens dóna una viva descripció d'aquells tres dies crucials del 17, 18 i 19 de juliol. Dos fets a remarcar. El primer, la

victòria de les esquerres a Barcelona marca els successos a tot Catalunya. Les guarnicions de les altres capitals desisteixen en conèixer el fracàs militar a Barcelona; als pobles surt la gent al carrer en saber-se les notícies de Barcelona. En segon lloc, i més crucial, interrogant: Qui venç als sublevats? ¿Les forces d'ordre o els civils armats de les organitzacions d'esquerres, especialment els anarquistes de la CNT-FAI? Aquest darrer punt condiona tota la interpretació del caràcter de la guerra civil. La discussió vella i en bona part ociosa, centrada en els mots guerra i/o revolució, es mostra ja en la valoració que fem d'aquest fet. Bona part dels testimonis anarquistes (paradigma dels quals podrien ésser Josep Peirats i Abel Paz, i en Manuel Grau i Carles Rama) accentuen el paper decisiu del poble armat, anarquista en llur major part, en la derrota dels sublevats. Els treballs dels militars republicans i catalanistes, com Escofet i Guarner, certifiquen que la resistència de les forces d'ordre públic al servei de la Generalitat i molt especialment la lleialtat de la Guàrdia Civil al poder constituït foren la clau de la victòria. L'anàlisi pormenoritzada de les víctimes mortals no acaba de clarificar els fets. Hi ha molts civils morts però podrien ser en gran mesura el resultat de la manca d'experiència i professionalitat en el combat més que no l'índex d'un gran pes de la participació popular en la victòria contra els sublevats. Des d'aquest moment, el carrer és en mans d'una massa agitada i activa. I aquí comença el drama. És el poble que inicia una revolució espontània? La revolució es veu desbordada pels incontrolats? Companys, President de la Generalitat, sembla admetre de cara al públic la primera hipòtesi quan davant dels representants dels anarquistes els ofereix el poder, que diu han guanyat al carrer. La creació d'innombrables comitès locals, i de barri, cadascun dels quals farà la política i la guerra pel seu compte, aparentment ho con-

firmen. Però també cal dir que s'han produït dos fets essencials per entendre els aconteixements posteriors: vençut l'exèrcit, s'ha donat ordre de repartir a la gent les armes de la caserna de Sant Andreu. Des d'ara la reraguarda viu armada i ningú no controla el seu ús. Segon fet, el Govern central llicencia els soldats i aquests pugen cap a casa (la mida, no cal dir-ho afecta tan sols a la zona sota el control de les autoritats republicanes, mentre al costat sublevat l'exèrcit es manté rigurosament organitzat). No podem especular sobre que hagués succeït si aquests dos fets no s'haguessin produït. Testimonis com el de Claudi Ametlla són especialment durs amb les autoritats republicanes, i veuen aquí la dissolució de la Catalunya republicana. També un protagonista de primera fila com Tarradellas posa l'accent en el descontrol social, que veu però inevitable: *La revolución no es un ejercicio académico planeado por intelectuales, sino algo gravemente peligroso. Es un impulso que moviliza, al principio, a muchos espíritus nobles y generosos, a idealistas sacrificados, pero a los que se unen en seguida las ratas de cloaca, la escoria que encuentra en aquel ambiente violento amplio campo para sus bajos instintos. En una situación como aquella había que aguantar y salvar lo posible, conscientes de la mezcla de buena fe y de maldad que hay en toda explosión revolucionaria. Era evidente que si abandonábamos nosotros, el presidente Companys y sus colaboradores, otros gobernarían aquella confusión Durruti o García Oliver, por ejemplo, sin la intención nuestra.*

Des d'ara a Catalunya hi ha el que s'ha donat per dir un doble poder: l'oficial de la Generalitat, inoperant els primers temps, i el real, els de les organitzacions obreres, CNT-FAI, els comunistes del PSUC que acaba de crear-se, els comunistes disidents del POUM, etc.

I això no és tot, perquè ni les mateixes forces obreres no dominen, ni de bon tros, a la massa armada que ben sovint actua al seu lliure arbitri. Afegim encara, l'allau de nous vinguts a les organitzacions radicals, idealistes uns, enfollits altres. Aquest sistema de comitès, realment espontanis, que fa que cada localitat catalana tingui una distinta dinàmica de guerra, encara no ha sigut estudiat rigurosament: són insuficients les envellides visions de J. Brademas o de D. Abad de Santillan, i els testimonis com el dels cenetistes Joan Ferrer i Joan Manen, molt més matisats. Caldrà esperar una nova embranzida de la història local per conèixer exactament els fets de la revolució poble a poble. Citem un altre detall notable: els anarquistes que de primer dominen àmpliament la situació no es decidiren a prendre el poder, i respectaren l'existència del govern de la Generalitat. Realitat o ficció?, el respecte de paraula a la legalitat no exclouïa la seva sistemàtica vulneració. Per altra part ara sabem, gràcies al immillorable testimoni de l'anarquista d'acció Garcia Oliver, que a les seves memòries *El eco de los pasos*, conta com un sector de la CNT-FAI era partidari de fer-se càrrec de la situació i prendre el poder amb totes les seves conseqüències, sector però que va quedar en minoria. D'aquest fet arrenca la col·laboració governamental de la CNT-FAI tant al Govern de la Generalitat de Catalunya com al Govern Central. Participació en les institucions polítiques republicanes que condicionarà durant tota la guerra a la direcció de la CNT-FAI. Parlem ara del pitjor de la guerra, de les execucions sumàries, dels morts de «cuneta». Es va produir des del 20 de juliol una repressió incontrolada que va fer més víctimes innocents que no veritable justícia. Les execucions legals foren una mínima part de les morts violentes. Justícia popular o follia? Tinc escrit que l'anàlisi de les víctimes mostra més una guerra de religió que una lluita contra la classe burgesa. Les

investigacions de Joan Villarroya i Josep Maria Solé i Sabaté ens han permès xifrar amb rigor l'abast de la tragèdia: més de 9.000 assassinats a Catalunya fets al marge de qualsevol legalitat; més morts de capellans, monges i gent de missa que de burgesos. Amb taxes més altes de violència al camp que a la ciutat. ¿Un camp català devorat per l'odi social i la guerra religiosa, o una ciutat on era més fàcil amagar-se i fugir? Més de 3.000 assassinats a Barcelona, més de 2.000 a la resta de la província, 1.500 a la de Tarragona, un miler a la de Lleida, uns 900 a la de Girona. Per comparar aquestes xifres diguem que a Catalunya va haver-hi més de 5.000 morts en els bombardeigs aeris i navals i uns 30.000 morts al front.

L'Església catalana va ésser la primera de les víctimes de la guerra. El peoner treball de mossèn Sanabre obre el camí a tot un seguit de treballs sobre el martirologi de l'Església, que s'inscriuen en el clima del nacional catolicisme de post-guerra. Les memòries de Maurici Serrahima permeten matisar-ho: a Catalunya un sector catòlic (el que gira entorn d'Unió Democràtica de Catalunya, del diari El Matí, del cardenal Vidal i Barraquer, de mossèn Cardó format en la lectura de J. Maritain) viu conflictivament la seva condició de catòlic compaginada amb la fidelitat a les institucions autonòmiques de la Catalunya republicana. La seva situació serà cada volta més inestable, refusada per uns i per altres. La presència a Catalunya, a les darreries de la guerra, del govern autònom basc, amb Aguirre i Irujo que venen acompanyats d'una nombrosa massa de refugiats bascos, afavoreix l'activitat d'aquell nucli de catòlics catalans. Els estudis de Massot i d'Albert Manent permeten ja descriure finalment els avatars d'aquest grup i la vida dels catòlics catalans durant la guerra.

A la Catalunya revolucionària es produeix un fenomen destacat per tota la historiografia, les collectivitzacions. L'anarquisme n'és substancialment el beneficiari de la interpretació. Aquestes collectivitzacions serviran per interpretar les revolucions catalana i espanyola com un fet original, únic al món. Donem aquesta visió per coneguda. En tot cas les aportacions dels anarquistes Gaston Leval i de Souchy-Folgaré, fetes en calent, han estat divulgades internacionalment. En la mateixa línia les investigacions de F. Mintz han vingut a reblar el clau de la mateixa interpretació. Molt més matissades són les conclusions de J. Casanova, per l'Aragó; d'Aurora Bosch, referides al País Valencià, o les de W. Bernecker, que inventarien èxits i fracassos. Sabem prou bé, gràcies al llibre testimoni d'Albert Pérez Baró, les interioritats de la política oficial respecte a l'obra collectivitzadora, com coneixem amb detall la política financera de la Generalitat després de la investigació de Josep Maria Bricall, però ens falta la realitat de la vida dins de l'empresa industrial, i en la localitat agrària. Un altre cas són els serveis collectivitzats, que van funcionar amb més suavitat. Grijalbo i Fàbregas van escriure un llibre que tot sovint citen encara avui economistes i urbanistes, sobre la municipalització de la propietat urbana. Diguem, de passada, que el treball més recent i l'únic monogràfic sobre una collectivització industrial, el de C. Vega i A. Monjo, posa de relleu la gran complexitat del fenomen collectivitzador, que és en part espontani, en part provocat per la fugida de l'amo; que és portat per obrers, la major part dels quals no són anarquistes (molts d'ells en canvi votaven quan la República no tan sols Esquerra Republicana de Catalunya, sinó també la Lliga i inclús la mateixa CEDA) i especialment que és molt discutible la confiança dels mateixos obrers en la perduració de l'obra collectivitzadora, en la vida de la pròpia col·lectivitat industrial. En quan al

camp, la cosa és encara més complexa: comunitats on sembla que la collectivització es va fer de bon grat i va funcionar discretament bé (enteses per altra part les dificultats que provocava la guerra), llocs on aquesta va fer-se per la pressió exterior violenta (exemple ben conegut com el de la Fatarella, la població de la qual tots els pagesos no gens rics es va oposar amb les armes a la mà a la collectivització forçosa). Una altra qüestió seria l'anàlisi crítica de les collectivitzacions agràries confrontant teoria i realitat: v.g., la desaparició de moneda i l'intercanvi de productes no van suposar l'establiment de manera diferent del valor del producte, sino que tot i desapareguda teòricament la moneda, aquells s'intercanviaven segons els seus preus anteriors a la revolució collectivitzadora. O la realitat del acaparament de queviures per part de les mateixes collectivitats, o la seva participació en el mercat negre o estraperlo. En quan a les collectivitzacions industrials sembla més aviat que van funcionar prou bé, i moltes empreses estaven al final de la guerra millor, des del punt de vista de les instal·lacions, maquinària i les existències de gènere.

Fins ara he parlat de la vida col·lectiva, i no vull deixar de referir-me al món quotidià. Doncs en tota etapa històrica s'hi poden establir diversos nivells o estrats intercomunicats però diferents. Així podem parlar d'uns fets d'alta política, o d'aconteixements militars, o d'activitat sindical, etc. Tots ells no deixen d'ésser elements col·lectius que poden afectar o no tota la societat, però que són realitzats per unes minories. Per això és necessari pouar en el coneixement de la vida de les masses, de la població en general, per veure l'abast del canvi, la real profunditat de la transformació social. I no la coneixem pas gaire la vida del poble. És evident que amb una guerra i revolució, o simplement en conflicte

armat, bona part de la població, en especial els més joves, les dones, i els més grans, van anar fent la seva vida adaptats a un món nou, però no tan diferent del d'abans com els historiadors idealistes creuen. Per exemple, les dites masses no es van abraonar en l'avantguardisme literari i artístic. No hi ha relació entre revolució social i revolució artística. Més que Eisenstein, el poble anava al cine a veure els films americans de sempre (i la tesi de Fèlix Ibáñez ens ensenya que al costat roig i al franquista el públic s'entusiasmava amb les mateixes pel·lícules de Cifesa). La zarzuela, la pilota al trinquet, el futbol, i el cabaret!, segueixen éssent els espectacles que atreïen el personal. Tenim testimonis directes del jovent militant, com els de T. Pàmies i M. Cruells, per exemple, i l'estudi de R. Casteràs sobre les joventuts enquadrades, o els treballs de R. Abella sobre la vida quotidiana a la reraguarda, però falta molt per saber bé com era aquesta. Si Solà o Ribalta i Fontquerni ens han parlat de l'obra educativa del CENU ningú ens ha estudiat l'estraperlo i els preus, l'alimentació, l'esbarjo, la diversió pública i privada, la vida de família, etc. Tot i que tenim un testimoni gràfic de primera mà, gràcies al fotògraf Centelles, no sabem encara el color real de la reraguarda.

En un altre pla voldria remarcar l'aspecte bèl·lic del conflicte; en un primer temps, l'existència d'unes milícies voluntàries catalanes que volen prendre el territori en mans dels militars sublevats. Tema que també és prou debatut: Foren eficaces les milícies? ¿O bé, no hauria estat més efectiu, des del començament de la guerra, un exèrcit regular republicà? La interpretació anarquista a la guerra veu a les milícies una força enorme, no tradicional i revolucionària; la historiografia més influïda pel comunisme, en general creu més efectiu l'exèrcit de tipus nou, i d'aquí la glorificació del

«quinto regimiento» dirigit a Madrid pels comunistes. Encara que sigui una obvietat, diguem que de fet un i altre van perdre igualment la guerra. I fa poc Alcofar Nassaes, valorant l'esforç bèl·lic republicà al front d'Aragó, acabava afirmant que tan efectives, o poc, van ésser les milícies voluntàries, com l'exèrcit regular republicà en mans comunistes. Cruells, per la seva part, ha posat de relleu el fracàs de l'expedició catalana a Mallorca (i aquí no vull parlar d'aquest aconeixement vist desde les illes, car Massot ja ho ha escrit) però també ha posat l'èmfasi en el boicot del govern central a l'operació. En tot cas, aquesta caldria inscriure-la en un tema més ampli, el de les relacions Catalunya-Espanya republicana, i el de l'esforç militar d'un sector del catalanisme radical. Aquí la menció d'«*Incerta glòria*» de Joan Sales és obligada. Al marge, voldria assenyalar tot de passada, l'interès de la Itàlia mussoliniana sobre les illes, com ha mostrat la historiadora italiana Quartararo.

Les Brigades Internacionals, estudiades amb passió pel sabadellenc Castells, tenen poc a veure amb Catalunya, a excepció de la batalla de l'Ebre, i són motiu d'un ampli debat per el poder dels comunistes a la zona republicana, que és segurament un dels caballs de batalla en la visió que la història actual dóna de la guerra. Em sembla que els estudis, útils però vells de D. Cattell i B. Bolloten, com els de F. Madrid sobre C. Berneri, i Àngel Viñas, referent a l'ajut soviètic, ens donen un panorama profitós però encara incomplet. Temes secundaris com els bombardeigs de les ciutats catalanes, queden en canvi perfectament coberts amb la investigació de Villarroya i Solé Sabaté.

Portada per l'hostilitat al catalanisme una certa historiografia espanyola, ben sovint, torna a fer el retret a Catalunya de no haver-se sacrificat prou quan la guer-

ra. Aquesta línia interpretativa pot seguir-se fàcilment i té uns orígens ben clars: en una part l'hostilitat d'Azaña i Prieto cap a una Catalunya que en la conclusió de la guerra va al seu aire (i Azaña té al respecte paraules ben roïns i injustes). Per l'altra la dels dirigents de la Internacional comunista a Espanya, com el mateix Togliatti, que veuen com a Catalunya anarquistes i catalanistes es resisteixen a ésser dirigits pels comunistes. La malfiança contra aquesta Catalunya rebel els portarà a negar l'evident, el gran esforç del poble català durant la guerra. Per cert que l'animadversió de Togliatti es farà també extensible al mateix dirigent del PSUC Joan Comorera. En canvi, de manera unànim, els testimonis dels catalans i d'investigació històrica d'aquí, han apuntat que la Catalunya en guerra es mou solidàriament, amb la participació militar a l'Aragó, al Front de Madrid (on hi va la columna Durruti) i en els diversos camps de batalla d'Espanya, a on hi són enviades abundants tropes catalanes. Cosa que, a la inversa, no es produeix, quan a l'estiu del 38 en la definitiva i més important batalla de la guerra, la de l'Ebre, Catalunya es defensa de fet sola; en segon lloc s'ha remarcat la creació d'una indústria de guerra catalana, prou eficient quan a Catalunya no hi havia fàbriques de productes militars. La tradició de la indústria química i metallúrgica catalana, i l'enginy dels seus obrers i tècnics ho va permetre, amb resultats, sembla que relativament satisfactoris. I en darrer terme, amb l'acolliment que Catalunya va fer a més de mig milió de refugiats espanyols procedents de les zones ocupades per Franco o dels camps de batalla. Aquesta població, en bona mesura femenina i infantil, que no es va poder incorporar per tant a la producció, però sí al consum, va obligar a un ingent esforç humà social i econòmic, per a la seva instal·lació. Amb tots els problemes d'alimentació, sanitaris, de vivenda, etc., que va provocar.

Caldrà remarcar també, en un àmbit ben diferent de l'anterior, que a la Catalunya republicana afloren les tensions internes. La més crucial els fets de maig de 1937, prou coneguts. Però el balanç dels quals és molt discutit. Apuntem primer una millora de l'ordre públic (de fet, des d'aleshores desapareixen gairebé les execucions sumàries); segon: el predomini creixent del partit comunista en detriment d'anarquistes, socialistes i de l'esquerra moderada; i en tercer lloc, la pèrdua de protagonisme de les institucions públiques catalanes, especialment ran de la instal·lació a Barcelona del govern de la República, amb tot el seu seguit de funcionaris de diversa mena. Aquesta disminució de l'autonomia catalana donà peu, per cert, a algunes interpretacions de la guerra, anarquistes i catalanistes, com les de Cruells i Abad de Santillan, entre d'altres, que dibuixen al comunisme com un element de centralització espanyola; i mostra el fracàs de l'aliança entre anarquistes i catalanistes com a culpable de la disminució del govern català a partir dels fets de maig. Anecdòticament, al final de la guerra és seu de tres governs: el central, el català i el basc.

Un aspecte novedós de la nostra guerra és l'aparició, i l'aplicació nova, de les tècniques de la propaganda política sobre les masses de reraguarda, en el camp enemic, i especialment en l'intent de crear una opinió pública internacional favorable. La literatura, l'art i el cinema són terrenys abonats per a la propaganda i/o la manipulació. La Generalitat de Catalunya nomenà a Jaume Miravittles encarregat oficial de propaganda amb el títol de Comissari, que sembla ésser el primer en la història i aquest va fer una obra de primera magnitud. La creació de Laia Films (descrita per Caparrós Lera i M. Porter) la publicitat amb la vinguda d'André Malraux, els llibres sobre els bombardeigs de les poblacions

civils per l'exèrcit de Franco, sobre l'ajut a Madrid, els refugiats a Catalunya, o la repressió a la zona franquista són treballs de publicitat política molt remarcables. També la propaganda feta sobre el salvament del patrimoni artístic i monumental de Catalunya en perill per causa de la guerra (que no deixava d'ésser una forma d'assenyalar que franquisme equivalia a barbàrie). Els llibres de la Generalitat de Catalunya sobre presència de Catalunya o poesia de guerra, així com la creació d'un servei de biblioteques al front, són la mostra d'un intent de crear una consciència catalana en els avatars de la guerra. D'enorme importància fou el cartellisme de guerra. Una Barcelona amb grafistes treballant a la indústria editorial més important d'Espanya, de pintors i dibuixants especialitzats en el cartell cinematogràfic i teatral, fou la plataforma d'un cartellisme exaltat, divers, de gran qualitat (tot i que sigui prou discutible el grau de conscienciació de les masses que va assolir) els noms de Fontseré, Martí Bas, Helios Gómez, Bardasano, Goñi, Renau, per citar-ne alguns de ben diferents, marcaran una època. La mobilització política dels intel·lectuals, també de cara a la propaganda internacional en favor de la república, va ésser en canvi més cosa dels comunistes i per això té més importància a Madrid i a València que no a Barcelona. La «Alianza de intelectuales antifascistas para la defensa de la cultura», en el seu segon congrés internacional d'escriptors antifeixistes de 1937, o la revista «La Hora de España», ens agafen de resquitllentes. Allí destaquen Albertí, Bergamin, Renau. També quedem al marge de l'acció dels grans corresponsals de guerra que, com el rús Koltrow —agent de la SPU— no s'enteraren de gairebé res del que passava a Espanya. No diguem Hemingway o Malraux. Sense voler faltat, molts d'ells practicaren el turisme revolucionari. Important per la relació amb Catalunya fou el testimoni d'Orwell, tan conegut, però en

canvi se cita menys el de Kaminski «*Els de Barcelona*» i especialment es desconeix l'incisiu d'Anton Sieberer: «*Katalonien gegen Kastilien*», publicat el mateix 1936, que tingué a l'exili edicions castellana, feta per catalans a Mèxic, i catalana. Ultra això diguem que molts dels intel·lectuals i escriptors comunistes estrangers que vingueren a Espanya derivaren després de la guerra cap a l'anticomunisme radical, com a fruit de la seva experiència aquí. Tal és el cas d'A. Koestler, G. Orwell, I. Silone, R. Wright, J. Dos Passos, etc.

No puc deixar de parlar dels catalans a la zona de Franco car, ni de bon tros, tots els catalans van estar amb la República i la revolució. He de dir, però, que la immensa major part d'ells no estaven a la conspiració que portà al 19 de juliol, sinó que fugiren de la Catalunya en flames, espaordits. També hi ha un sector de catalans demòcrates que ha abandonat Catalunya quan la guerra, encara que no s'incorporà a l'Espanya de Franco. És el cas dels Escofet, Guarner, España, Ventura Gassol, o els dels mateixos Puig i Cadafalch, R. d'Abadal o C. Cardó. Va existir una quinta columna franquista a Catalunya, com ho ha explicat Darí, però realment fou molt poca cosa numèricament. Hi ha una participació catalana en la propaganda franquista, on destacà Estelrich, publicant a París la revista Occident. Tot plegat poca cosa. I tampoc crec que l'espionatge que va dirigir Bertran i Musitu, fos res de l'altre món. Sí que va tenir un cert gruix la colònia catalana refugiada a San Sebastián, formada pels més catòlics, i els que tiraven a carlins; o a Burgos, on hi anaren els simpatitzants de la Falange, com es veu a les memòries d'I. Agustí i el llibre fonamental de J. M. Fontana. També, la participació en la guerra de bon nombre de joves catalans refugiats, tant en el *Tercio de Nuestra Señora de Mont-*

serrat, com en menor grau a les fileres del voluntariat falangista.

Aquests fets posen de relleu la dramàtica escissió que es va produir al sí de la societat catalana amb la revolució, índex de la qual, és l'intent d'abjuració doctrinal del catalanisme que va fer Ferran Valls i Taberner a la immediata postguerra. Ara bé, la major part d'aquests elements tingueren una difícil, per no dir impossible, inserció en el règim de Franco.

La fi de la guerra fou diferent a Catalunya: primer perquè el seu exili fou proporcionalment més gros que el d'Espanya; també perquè el desastre de la guerra i la derrota van enfonsar el projecte d'autogovern català, i sobretot perquè a Espanya qui va perdre va ésser la política esquerrana (si es vol la cultura d'esquerres, però no la llengua castellana). A Catalunya en canvi van sofrir persecució indiscriminada la llengua i la cultura, globalment. Tinc ganes d'acabar amb unes paraules coloristes i vitals de mossèn Ballarin que subscric de cor i que reflexen millor que les meves el que penso: «La jovenalla ja està tipa de sentir parlar d'una guerra de bons i dolents, sense arribar a aclarir quins eren bons i quins eren dolents. Fet i fet, la nostra guerra és més lluny de la seva naixença que la guerra de Cuba de la meva. Al cap de 50 anys la guerra civil encara és ferida oberta. Just perquè els cou la ferida, els estaments de l'estament voldrien passar aquest cinquantenari de puntetes, sense fressa. No faci estrany. Negres, vermells, barrats o desbarrats, d'aquella desfeta tots duem merda a l'espardenya. Tots tenim de què avergonyir-nos... L'Església fou víctima de la guerra. Cremaren els temples i aixecaren la veda a la caça de capellans. Mentre els capellans i els de missa morien a centenars, l'Església vivia a les catacumbes de parenostres

calents a l'ombra de pors. Però l'Església és culpable de la guerra, sobretot l'encimbellada. Va fer la punyeta a la República tant com va poder, va atiar el foc que duria la foguera... Vergonya per els meus cenetistes. Braus combatents a tots els fronts, a la reraguarda, els vells llibertaris provaven d'aturar el cavall de la mort. Però els *pieles rojas* deixaven estesa de morts a les carreteres. Ai!, aquells matins de sang. Vergonya per els comunistes. Braus combatents al front, obedients i carreuats. Amb els fantasmes tràgics de Paracuellos del Jarama, Líster, El Campesino, les xeques, la mort de Nin, la carnissada cacera de trotsquistes i anarquistes. I els russos, amos de tot. Vergonya per als republicans de bé i gent de soca. Vergonya per l'esquerra de casa. Vençuda ja la rebel·lió a Barcelona, el president Companys va armar «lo» poble. No fou el poble, foren els qui havien d'ensangonar les carreteres. Vergonya per els catalanistes de teia vella, quan el país espernegava entre vida i mort, ells es trovaren a la terra de ningú. Els d'un bàndol no els deixaven ser de missa, els de l'altre els feien treure la barretina. S'amagaren, fugiren a França o es passaren a Franco. Fos com fos, es trobaven als llimbs. Vergonya per als carlins i falangistes... cal acceptar coratjosament la vergonya i la vergonya dels teus. Hauríem de fer un cinquantenari de confessions generals. Tots som culpables. Només són innocents els morts. Els morts de la carretera, de la presó, del bombardeig, de la fam, del front. Els morts de divuit anys amb el fusell a la mà, que morien sense acabar de saber perquè combatien. Si ens manca el coratge de la confessió general, laica o de missa, fins el record intocable dels morts ens atiarà els odis. Confessats, els morts ens duren la pau, sense que ningú gosi perdonar l'altre perquè tots som botxins. Tots els qui vam sobreviure a aquella desfeta som botxins. I que Déu ens perdoni.»

Jo també fa anys que demano el mateix: no entendrem el conflicte i no superarem la guerra fins que cada parcialitat reconegui els propis errors; cada banderia, abans de denunciar els delictes dels altres, posi l'accent en els seus propis excessos; fins que cada protagonista, de primer o segon pla, exposi a la consideració pública les seves culpes en el desencadenament de la lluita fratricida, que és el pitjor dels mals, car suposa l'enfrontament civil i la desaparició de la convivència social. La guerra no fou l'expressió més alta de la lluita de classes, com algun idealista ingenu ha dit, sinó la mostra més baixa de les debilitats d'una societat immadura i desvertebrada, incapaç encara de viure en llibertat.

QUELQUES PENSÉES SUR 1936

PER

PIERRE VILAR

DOCTOR HONORIS CAUSA

DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA

L'Université de Barcelone a voulu cette année associer sa rentrée solennelle au souvenir de 1936. Monsieur le Recteur Bricall m'a invité à me joindre à vous. Mes liens avec cette maison, ma dette envers elle, mon amitié pour tant de ses maîtres et de ses étudiants, m'interdisaient de me dérober à l'honneur qui m'était fait. Mais je voudrais vous dire d'abord les scrupules qu'il m'a fallu vaincre, et l'esprit dans lequel je me permettrai certaines évocations.

Quand un pays s'est déchiré dans une guerre civile, un étranger se sent-il le droit de venir parler de cette guerre à ceux qui l'ont menée, qui l'ont vécue, qui en ont souffert?

Certes je me sens à peine étranger dans cette Barcelone où, juste avant 1936, j'ai passé les six plus belles années de ma jeunesse. Et beaucoup d'amis ont la gentillesse de me considérer comme un Catalan de plus.

Mais enfin, je n'ai pas eu à prendre les armes. Si je les avais prises, certains parmi vous se demanderaient peut-être si je n'ai pas sur les mains du sang espagnol. Je n'ai pas pris les armes, et d'autres peuvent me dire: avez-vous fait tout votre devoir envers notre cause; et, sinon, pourquoi prenez-vous le droit de parler de nous, peut-être de nous juger? Je suis extrêmement soucieux de ne donner à *qui que ce soit* l'impression d'outrecuidance.

On me dira: mais ne venez-vous pas d'écrire un livre *La guerre d'Espagne*? Je tiens à dire que je l'ai écrit à l'intention des Français. Ceux-ci, en 1936, avaient souvent pris parti avec passion dans la querelle espagnole. Trop peu d'entre eux ont offert aux réfugiés de 1939 l'accueil digne et amical auquel ils auraient eu droit. Et pourtant, dans la lutte française contre l'occupation allemande, des réfugiés espagnols ont apporté une aide héroïque. Or, aujourd'hui, parler aux Français de la guerre d'Espagne éveille à peu près autant d'intérêt que leur rappeler l'expédition au Mexique ou la guerre en Crimée de l'empereur Napoléon III. Cependant, le cinquantenaire de 1936 a réveillé l'attention d'un éditeur, me donnant l'occasion de combattre cet oubli, qui me paraît scandaleux. J'ai saisi cette occasion. Des éditeurs et des lecteurs espagnols (peut-être surtout catalans se sont intéressés à mon livre, parce qu'ils me faisaient confiance *comme historien*. J'en suis touché, et je les en remercie. Mais je n'avais nullement pensé enseigner aux Espagnols quoi que ce soit de leur propre histoire. Il m'importe de le leur affirmer.

Sur un point seulement, mon livre, et ce que je voudrais vous dire aujourd'hui, peuvent présenter quelques suggestions utiles. A mon sens, *on ne réfléchira jamais assez sur les rapports*, à la fois clairs et obscurs, grossiers et subtils, directs et indirects, *entre guerre d'Espagne et histoire du monde au XXe siècle*. Il est aussi périlleux, si l'on veut en juger sérieusement, de ne voir dans cette guerre civile qu'une affaire entre Espagnols, que d'y chercher une incidence localisée de quelque intrigue internationale. La guerre civile sort en Espagne de déséquilibres profonds, de questions séculaires non réglées. Mais elle éclate dans une situation internationale tendue, dans une atmosphère où se heurtent *les instincts de conservation et les espoirs d'expansion en-*

tre grandes puissances mondiales, et aussi *les instincts de conservation et les espoirs de révolution* entre classes sociales dans tous les pays. En toile de fond, l'énigme soviétique: menace ou espoir? puissance ou faiblesse? Mais, sur ce point, réfléchit-on assez aux *dimensions chronologiques* dans la série des événements?

Quand nous disons: *cinquante ans* nous séparent de la guerre d'Espagne, cela ne nous semble pas du passé lointain; pensons-nous assez qu'en 1936, *la révolution bolchevik n'avait pas vingt ans*: il y a exactement la même distance —dix-neuf ans— *entre 1917 et 1936* qu'entre 1789 et 1808. Or la révolution russe joue au XXe siècle le rôle de la révolution française au XIXe: *modèle ou épouvantail*. Et il faut rapprocher 1936 d'autres dates-clefs: *dix-sept ans* seulement depuis la paix de Versailles, *quatorze* depuis qu'a triomphé le fascisme en Italie, *sept* depuis que l'économie mondiale est entrée en crise, *trois* depuis qu'Hitler a accédé au pouvoir. On parle volontiers aujourd'hui d'une «accélération de l'histoire». En fait, elle se situe *derrière nous*. Il y a plutôt décélération depuis 1960. Sauf dans les techniques et les sciences. Mais les transformations dans les rapports humains semblent hésiter. Les points chauds se localisent, et plutôt hors de l'Europe, sinon loin d'elle.

Il n'en était pas ainsi entre 1930 et 1936. L'Italie se lançait dans l'aventure africaine. L'Allemagne se pliait à la volonté d'Hitler. Cela se répercutait partout en Europe. Dans la Barcelone de *février 1934*, si les incertitudes du «bienio negro» commençant me tourmentaient quelque peu, j'avais autant de raisons de m'inquiéter de *l'émeute parisienne du «6 février»*, évidemment fascisante, et des «*journées de Vienne*», entre le 11 et le 13 du même mois, où le chancelier Dollfuss, chrétien-social, fit écraser, sans doute «au nom du Dieu

Tout-Puissant» (comme il allait l'invoquer dans sa constitution); les social-démocrates de la cité ouvrière Karl-Marx, en attendant, d'être lui-même physiquement liquidé par les hitlériens qu'il croyait aussi combattre. C'était en juillet. *En octobre*, toujours de 1934, l'insurrection des Asturies contre l'arrivée au pouvoir de Gil Robles, parfait Dollfuss espagnol, me sembla donc *conforme à un modèle récent*. Et si je fus sécoué, avec tous les Barcelonais, par la nuit du 6 octobre, je ne trouvai pas plus rassurante, *trois jours plus tard*, la nouvelle de l'assassinat, à Marseille, du roi Alexandre de Yougoslavie, avec la première apparition dans la presse du mot «oustachi», et du nom d'Ante Pavelic, le futur bourreau de la Croatie, qui collectionnera dans des bocaux les globes oculaires de ses victimes.

Si je me permets de rappeler ces souvenirs, et de rapprocher ces dates, ce n'est pas que je complaise à évoquer les horreurs (et les erreurs) qu'il me fut donné de côtoyer. Tous les temps ont eu les leurs. Et il m'est arrivé aussi de vivre de grands moments, de partager des joies légitimes. Mais il me semble apercevoir, dans la pensée espagnole d'aujourd'hui, des réactions, qui intéresseront un jour les historiens, quant à la constitution, autour des événements de 1936, d'une *mémoire historique*. J'attendais avec curiosité les numéros des grands journaux espagnols qui porteraient la date: *18 juillet 1986*. Je n'ai pas été déçu. Ce n'est pas ici le lieu d'en proposer l'analyse. Mais je voudrais dire un mot de l'article de fond que le plus éminent éditorialiste de cette presse, Juan Luís Cebrián, a consacré, dans *El País*, à cette *mémoire historique* en constitution (c'est à lui que j'ai emprunté ce terme).

Je suis, pour ainsi dire, personnellement interpellé, dans cet article, sous la forme d'une citation que mon

ami Herbert Southworth avait faite la veille d'un texte de moi, dans une information bibliographique du même journal (*El País*, 17-VII-1986). Ce texte, si je me souviens bien, date d'une vingtaine d'années. Il disait:

«Toute analyse de la guerre d'Espagne qui ne soit pas une analyse de la lutte de classe au niveau du monde manque d'envergure.»

La formule avait déjà été signalée, pour s'en indigner, dans un livre de David. W. Pike, dont l'aveuglement partisan poussé jusqu'au ridicule en constituait pourtant la parfaite justification. Southworth s'en inspirait au contraire comme principe de classification de sa bibliographie. Quant à J. L. Cebrián, très courtoisement, il a admis qu'elle exprime une part de la vérité; mais il objecte que la tendance, qu'il trouve fort naturelle chez les historiens étrangers, à privilégier les aspects internationaux de la question espagnole, ne doit pas faire reléguer a second plan ses réalités *internes*, et que la prise en compte des luttes de classe ne doit pas faire sous-estimer le caractère essentiellement *idéologique* de la querelle qui a déchiré le pays.

A mon tour d'être d'accord, s'il s'agit de proclamer que tout problème historique doit être observé à *la fois du dedans et du dehors*, dans son *fond* et dans ses *formes*. Ce qu'il importe de reconstituer, ce sont les *mécanismes* de ces rapports.

Or, n'est-ce pas schématiser dangereusement cette reconstitution que d'assimiler le phénomène franquiste à un prolongement des luttes du XIXe siècle, à un triomphe de quarante ans d'une «Espagne noire» imposée par l'Armée et par l'Eglise, contre toute liberté et toute velléité de modernisation? Cette version ne risque-t-elle

pas de rejoindre l'image que le franquisme voulait donner de lui-même: celle d'un régime voué à la cause de l'Espagne et à la cause de Dieu, les problèmes de la propriété, du capital, du travail, secondaires parce que basement matérialistes, pouvant être réglés par l'Etat et les formations politiques liées à lui, dans l'unité de la Nation et l'amour de la Patrie! Du «national-syndicalisme» des premières années 40 au «national-catholicisme» des premières années 50 (autant de commodités de langage venues du dehors), le glissement «idéologique» a-t-il couvert autre chose que la continuité d'une volonté (ou d'un instinct) enracinés dans le social? Il fallait sauver à tout prix les hiérarchies existantes contre tout danger de révolution, et il existait un danger de révolution dans toute velléité démocratique. C'était déjà, il est vrai, le langage du XIXe siècle. Mais, au XXe, *se trompait-on vraiment de révolution?* La présence obsessionnelle de *Moscou* dans le discours politique laisse là-dessus bien peu de doute. Dans les «catéchismes» revus et corrigés, qui ont abondé, ce n'est plus le *libéralisme* qui est *péché mortel*, c'est le *communisme*.

Sur la nature du franquisme, ses nuances et ses continuités, et ses rapports avec l'extérieur, un livre existe, trop oublié, d'une sincérité ingénue, donc révélatrice, qui fut publié à l'aube des années 50 *España tenía razón*, de J. M. Doussinague, diplomate-historien.

Les positions franquistes en face de l'Europe et du monde y sont parfaitement définies, parce qu'elles sont *bien datées*. En 1939 on voudrait réconcilier Hitler avec «les Occidentaux», et on compte sur le pape. Au temps de la victoire hitlérienne, on se range obséquieusement auprès du vainqueur, et on envoie en Russie la «División Azul»; mais on se garde de porter la guerre en territoire espagnol, car ce serait tirer de l'isolement une

opposition interne qu'on sait latente. Les Alliés une fois vainqueurs, on donne au mot «hispanité», un temps utilisé contre les Etats-Unis, un sens «atlantiste», quand un ambassadeur anglais ou américain va trouver M. de Lequerica pour lui dire: «démocratisez-vous donc un peu», Lequerica répond: «Monsieur l'Ambassadeur, je ne me jette pas par la fenêtre»; et, bien entendu, on en reste là; Churchill n'avait d'ailleurs jamais cessé de faire à Franco les propositions les plus flatteuses, fût-ce aux dépens de la France. Et, la guerre froide une fois déclenchée, il devenait possible d'écrire, comme le fait J. M. Doussinague à la page 366 de son ouvrage, que *l'Allemagne a mérité «la gratitude générale pour les énormes pertes subies par les armées soviétiques pendant quatre ans»*. On voit que le titre *España tenía razón* pourrait se traduire: Franco avait raison... *en 1936!* Ce fut d'ailleurs, on le sait bien, la position de la majorité des diplomates en place dans les ambassades de la République. Telles sont les considérations qui m'ont fait écrire qu'on comprendrait bien mal l'insertion des problèmes espagnols dans l'histoire mondiale sans mettre en question les consciences de classe (ou, disons mieux, les inconscients de classe) à tous les niveaux des personnels politiques, depuis le militant qui se bat pour son salaire de mineur ou pour la réforme agraire, jusqu'au ministre anglais ou français qui signe les accords de Munich.

Je n'en trouve pas moins, dans l'article de J. L. Cebrián, des suggestions éclairantes. Quant à la *continuité historique*: il est probable que la mentalité d'un «requeté» navarrais ne différait pas beaucoup de celle d'un combattant carliste. Et que plus d'un officier qui adhéra au putsch de juillet ressemblait à ceux qui en 1905 donnaient l'assaut au Cu-cut. Il est certain d'autre part qu'entre 1939 et 1975, l'obsédante évocation par les me-

dias des faits révolutionnaires et des faits de guerre, si elle provoqua, dans les dernières années, des effets de «ras-le-bol», n'en avait pas moins obtenu, dans la plus grande partie de l'après-guerre, une atmosphère de résignation, de «plus jamais ça».

Cela dit, la constatation, puisque Franco mourut dans son lit, de l'inefficacité d'une opposition latente, ne devrait pas conduire à sousestimer 1) son existence, 2) son héroïsme, souvent, 3) la brutalité de la répression à laquelle elle se trouvait soumise. Or on constate vite que les incidents les plus vifs, et les plus durement réprimés, furent des incidents *sociaux*, et plus encore s'ils se trouvaient liés à une revendication *nationale*. Analyser l'époque franquiste sous l'angle d'un combat entre autoritarisme et libéralisme, entre pression religieuse et libre-pensée, ce n'est pas partir des contradictions profondes.

L'utilisation du système politique pour la tranquillité et pour le profit d'anciennes et de nouvelles classes dominantes relève de l'évidence. Qu'il s'agisse des technocrates de l'INI ou des technocrates de l'Opus. *De l'intérieur et de l'extérieur* il fut tacitement admis que l'Espagne était un pays sinon «sous-développé», au moins *insuffisamment développé pour qu'on lui permît le luxe de la démocratie*. Qu'on se réjouisse de voir cette étape dépassée, personne ne s'en étonnera. Mais je suis chagriné quand je vois un Espagnol se dire fier de l'entrée de son pays dans la «modernité» de l'Europe, alors qu'en 1930-1936, vivant à Barcelone, j'avais l'impression, sur beaucoup de points, d'un désir de modernité plus vif que dans mon pays.

Seulement, le 23 juillet 1936, le général Franco fit une déclaration: *il faut choisir entre l'Espagne et la*

Russie. Propos absurde. En Espagne, les seules formations politiques qui envisageaient sérieusement la révolution étaient fondamentalement antistaliniennes. N'importe! Franco avait bien choisi son vocabulaire; le mot magique de «Moscou» allait mobiliser autour de lui les conservateurs du monde entier; neuf mois plus tard, on verra Maurras écrire: nous avons enfin la preuve que ce sont *les Russes* qui ont brûlé Gernika! Le mythe est en marche. Mais, dans l'immédiat, dès le 25 juillet, Franco prend des contacts plus concrets: un émissaire officieux expose de sa part à Hitler ses besoins militaires immédiats, et Hitler déclenche *l'opération Feuerzauber*; car on est à Bayreuth, et il sort de «La Walkyrie» (le vieux wagnerien que je suis resté ne rappelle jamais cela sans amertume!). Je m'empresse de dire qu'Hitler et Mussolini ne me semblent nullement responsables du *déclenchement* du drame espagnol, qui a ses raisons en soi. Mais on a compté sur eux et ils *réagirent vite*. Staline se donna le temps de la réflexion. Les gouvernements de Londres et Paris réagirent dans l'incohérence, ne pouvant nier les droits légitimes du gouvernement républicain, mais tous les hauts personnels, politiques, militaires et diplomatiques, se rangeant plus spontanément du côté des généraux «soulevés». C'est cet ensemble qui appelle une *analyse de classe*. Les sympathies et les pronostics sont dictés par des choix existentiels. La guerre civile espagnole va devenir pour le monde *laboratoire* et *spectacle*, *représentation* en petit de ce que ce monde va subir. C'est pourquoi on ne peut l'étudier sans référence extérieure. De même qu'inversement, *partout, la guerre mondiale fut guerre civile*. Et c'est ce qui permet à un étranger de parler sans trop de honte de leur guerre à des Espagnols.

Ceux-ci ont pourtant gardé, de leur déchirement interne, une mémoire particulièrement tourmentée, qu'il

conviendrait de comparer à la mémoire italienne, à la mémoire allemande, à la mémoire française.

En 1982, sous la responsabilité de l'historien anglais Hugh Thomas, a été publié un recueil d'articles où, à côté de classiques reconstitutions de faits et d'évocations d'atmosphère assez banales, apparaissent, sous des signatures prestigieuses, quelques témoignages émouvants. J'ai utilisé, en conclusion de mon petit ouvrage sur la guerre civile, cette sorte de testament qu'a donné dans ce recueil, très peu avant sa mort, mon vieil ami don Claudio Sánchez Albornoz. Ce texte m'intéressait à la fois parce que je connaissais bien l'homme, et pouvais donc situer ce qu'il y avait de personnel dans son témoignage, et parce que l'historien-né qu'était don Claudio n'avait pu s'empêcher de situer l'épisode central —et destructeur— de sa vie, dans la perspective des siècles et dans celle des révolutions.

Mais beaucoup plus bouleversante a été pour moi la lecture de l'article final du recueil, signé de Camilo José Cela, et intitulé —l'auteur sait choisir ses titres!— *Discurso de la quiebra*. Littérairement, c'est un morceau d'anthologie, un texte d'une puissance rare. Et par là même il est révélateur des rapports entre expression littéraire et jugement historique, des rapports entre un homme et sa participation à une guerre (entre l'homme et le «soldat») des rapports, enfin, entre la hantise du souvenir et le désir de l'oubli.

Camilo José Cela rappelle d'abord la dédicace de son roman «San Camilo 36», publié en 1969, et qui reste l'évocation la plus originale des jours de juillet 1936 à Madrid. Voici cette dédicace: *A los mozos del reemplazo del 37, todos perdedores de algo: de la vida, de la libertad, de la ilusión, de la esperanza, de la decencia.*

Y no a los aventureros foráneos, fascistas y marxistas, que se hartaron de matar españoles como conejos, y a quienes nadie había dado vela en nuestro propio territorio.»

L'expression est belle, le désespoir sincère. Il dit bien les paradoxes de cette guerre espagnole, où tant de gens («géographiquement», comme on disait) se sont trouvés dans le camp où ils auraient préféré ne pas être, où les vaincus de 1939 n'ont pas été, en 1945, associés à une victoire mondiale qu'ils pouvaient croire la leur, tandis que leurs vainqueurs, malgré cette chance inespérée, sentaient quelque peu peser sur eux, dans l'atmosphère du monde, les condamnations de Nuremberg.

Or voici que Cela, par une réaction viscérale de son espagnolisme, montre qu'il préférerait rejeter les responsabilités de son désespoir sur l'intervention de l'étranger, et renvoyer dos à dos «fascisme» et «marxisme». C'est une échappatoire, et lui-même le sait bien. Il participe de cet esprit qui, le jour où il devint difficile de nier le bombardement de Gernika, s'ingénia à en faire porter la responsabilité aux seuls militaires allemands. Or peut-on confondre ceux-ci, chargés d'expérimenter une force de frappe à la mesure du monde, avec les volontaires de soixante-dix nationalités qui vinrent, les mains nues, s'engager au service d'une cause qu'ils croyaient humaine, exaltante, et pour laquelle moururent dix mille d'entre eux? Un pareil contresens historique, à la faveur d'une expression vigoureuse, témoigne seulement d'une conscience tourmentée.

Et je suis finalement violemment touché par C. J. Cela quand, dans le paragraphe suivant, il décrit ce qu'est la vie du soldat, le froid, la boue, la douleur, l'insomnie,

la fausse gloire, les injustices et la rage au coeur contre *los turbios oficinistas de la retaguardia*, cultivant *los venenosamente domésticos instintos*, parce que je reconnais dans cette littérature celle qui enflamma ma jeunesse, celle d'Henri Barbusse et de E. Maria Remarque, la protestation humaine contre la guerre, et contre la propagande qu'elle nourrit.

Mais ceci m'amène à me demander: si la guerre est une chose horrible *en soi*, pourquoi, comme fait ensuite Cela en invoquant Homère, Lucain et Cicéron, condamner particulièrement la *guerre civile*? Quand je me suis trouvé, un jour de juin 1940, devant la ruée sauvage de jeunes Allemands, et que j'ai dû commander le feu contre eux, je me suis efforcé de ne pas voir en eux des *Allemands* —j'adore une certaine Allemagne— mais des *hitlériens*, peut-être irresponsables, mais solidaires de ce qui était à l'origine des incendies de Barcelone et de Gernika. C'est qu'un instant auparavant, devant Villers-en-Argonne croulant sous les bombes incendiaires, un Espagnol d'un «régiment de travailleurs» venait de me dire *Ahora os toca a vosotros*. Voilà pourquoi je n'ai jamais séparé 1940 de 1936, et ma retraite sur Bar-le-Duc de la retraite de Catalogne.

Reste le problème *du souvenir*, de la *mémoire historique*. Comme toujours, Camilo José Cela, magnifiquement et contradictoirement, joue sur les mots. *Debemos recordar siempre lo que queremos olvidar*, puis: *no nos queda sino recordar siempre lo que debemos olvidar*. Cela retrouve (involontairement?) le rythme de Nicolás Guillén: *Cómo vais a olvidar —lo que las nubes aún pueden recordar...* Là, il s'agit d'une autre histoire: les gloires de la Conquête, mais l'esclavage, les noirs... On va en reparler en 1992; on en reparle déjà.

L'histoire est faite de ce que les uns *veulent* oublier, et que d'autres ne *peuvent* pas oublier.

Anniversaires, cinquantenaires, centenaires... J'en suis parfois irrité. Pourquoi aimerais-je mieux Marx et Wagner en 1883, Hugo en 1885? le souvenir de ceux qu'on a aimés, de ceux qu'on admire, est une présence *de tous les instants*. Il en est de même des événements. 1936 a ses amertumes. N'en oublions pas les gloires. La liberté n'a pas gagné, mais elle a tenu. En tout cas, si certains nous conseillent d'oublier, que ce ne soit pas ceux qui, pendant quarante ans, ont *célébré* (au sens strict du terme), le *18 juillet*, c'est-à-dire le *déclenchement* du conflit, sa *responsabilité*.

Dep. Legal: B 33095 - 1986
Termograt Espanyol, S. A.

